

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 43–47.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 43–47.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.43-47>
hj.chnu.edu.ua

УДК 261.7:316.343.(477) «19 - 20»

© Олена Короткова * (Сєвєродонецьк)

КРИЗОВІ ЯВИЩА У СОЦІАЛЬНИХ ПОЗИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ЗА АРХІВНИМИ ВІДОМОСТЯМИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Ретельно аналізуючи справи фондів українських архівних установ, автором визначено головні причини і наслідки зародження кризових явищ у соціальних позиціях українського духовенства у XIX – на початку XX ст.; зростання антагоністичних настроїв українського селянства щодо духовенства у визначений період. Зміни у соціальних позиціях духовенства проявилися у поширенні антисоціальної поведінки, трансформації традиційності повсякденного життя духовної еліти та місцевих священників. Недовіру до духівництва посилювала насильницька русифікація в церковному богослужінні. В умовах капіталізації суспільства духівництво було не в змозі зберігати свій вплив на більшість верств населення українських губерній.

Ключові слова: духовенство, соціальний, антагонізм, криза, антисоціальний, реформа, селянство.

Olena Korotkova (Sievierodonetsk)

CRISIS FACTORS IN SOCIAL POSITIONS OF UKRAINIAN ARCHIVAL ARRANGEMENTS XIX – BEGINNING OF XX CENTURY

Abstract. *The purpose of the research is to determine the main causes and consequences of the emergence of crisis phenomena in the social positions of the Ukrainian clergy in the XIX – early XX centuries; the transformation of the clergy and peasantry relations, changes in the daily values of the Ukrainian clergy. Reforming Ukrainian agrarian society has led to a change in social attitudes and values among all strata of the population. Clergy, defending the imperial social traditions, lost credibility and control over the Ukrainian people. The priests had to perform many social functions, but the weakening of the practice of patriarchal traditions, the intensive displacement of many outdated elements from family life put new challenges to the clergy. Changes in the social positions of the clergy were manifested in the spread of anti-social behavior; the transformation of the traditional daily life of the spiritual elite and local priests. Mistrust of the clergy was intensified by forcible Russification in church worship. In the conditions of capitalization of society, clergy were not able to maintain their influence on the majority of the population of Ukrainian provinces.*

Keywords: *clergy, social, antagonism, crisis, anti-social, reform, peasantry.*

Постановка проблеми. Духовенство, як і інша соціальна верства населення, має свої субкультурні ознаки, ціннісні орієнтири, статусний набір правил і норм. У пореформений період XIX – початку XX ст. в соціальних позиціях українського духовенства простежуються масштабні

* к.і.н., завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Северодонецьк).

PhD in History, Head of the department of social and humanitarian disciplines and teaching methods of the Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Severodonetsk).

orcid.org/0000-0002-3258-072X

Email: korotkovaolena@ukr.net

трансформації. Послаблення дії патріархальних традицій, інтенсивне витіснення багатьох застарілих елементів із сімейного побуту поставило перед духовенством нові виклики. В умовах аграрного реформування, капіталізації економіки та модернізації суспільства XIX – початку XX ст. з'явилася низка протиріч між різними верствами населення і сталими релігійними засадами співіснування села, міста і церкви. Духівництво було вже не в змозі задовольняти соціальні й культурні потреби модернізованого суспільства. Неминучі наслідки реформування відчутно вплинули і на особливості повсякденного життя духовництва, його поведінкові та функціональні засади. Фонди українських архівних установ дають можливість більш ретельно вивчити проблематику повсякденності українського духовенства.

Аналіз останніх досліджень. Питання трансформації відносин духовництва і селянства, зміни повсякденних цінностей українського духовенства стали предметом дослідження низки вітчизняних та закордонних науковців. Російський дослідник А. В. Скутнев всебічно дослідив поведінкові зміни у становищі духовництва на теренах Російської імперії. Вагомий внесок в дослідження відносин православної церкви і селянства в Україні зробив В. Г. Меша. О. Ю. Бойков і Г. В. Додонова дослідили роль російської православної церкви у житті буржуазії та селянства Південної України у кінці XIX – на початку XX ст. Відомий дослідник української повсякденності Ю. П. Присяжнюк теж приділив увагу цій проблематиці. Ю. В. Хитровська простежила зміни у відносинах церкви і селянства Правобережної України. Ретельно дослідив історіографію питання повсякденного життя родини парафіяльного священика в Харківській губернії Є. Ю. Захарченко.

Мета та завдання: дослідити особливості трансформації соціальних позицій українського духовенства на матеріалах українських архівних фондів та джерел XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Церква існувала на державницькій монархічній платформі і виступала інструментом гноблення більшості українського населення. Недовіра до духовництва зростала в умовах насильницької русифікації на підросійських землях України, знищення національної ідентичності народної культури. Вища церковна еліта швидко здалася колонізаторам задля збереження своїх матеріальних і статусних позицій. В цих умовах саме неможливе селянство, прості миряни намагалися зберігати народну церковну традицію. Народ сформував своєрідний імунітет проти чужорідного московського православ'я. У відносинах між народом і духовництвом поступово втрачався ментальний зв'язок. Проблема відносин духовництва і народу стояла досить гостро і висвітлювалася більшістю церковної періодики як неминучий конфлікт інтересів. У збірці «Записки селянського священика. Быт и нужды православного духовенства» невідомий автор досить ґрунтовно розкриває сутність протиріч між духовництвом і різними верствами населення. Наприклад, щодо селянства автор зазначає: «Вони люблять священика, коли той живе точно так же, як живуть вони самі, – щоб у священика був такий же простий будинок, як і у мужика, і разом з ним вип'є; якщо священик сам потім піде до нього на хрестини, весілля, поминки, і разом з ним нап'ється там п'яний; надягне мужицький каптан і поїде разом орати, косити. Про таких священиків, звичайно, селяни кажуть: «Наш піп – душа! Він справжній наш брат – мужик: працює з нами разом, дарма що піп; до нього йди запросто будь-коли, він і сам вип'є і тобі піднесе. Такі відгуки мені не раз доводилося чути від селян про свого священика. Це означає, щоб задовольняти «вимогам сучасного суспільства» – селян, священик повинен бути мужиком»¹. Стара пані буде шанувати свого парафіяльного батюшку священика вище святителя, якщо він зайде іноді до неї випити чашечку кави з цукром, пограє з нею в гран пасьянс, засудить легкість звичаїв нинішніх молодих людей і буде мати терпіння слухати її звичайні плітки. Тобто священик повинен бути салонницею. Є родини, для яких карти складають сенс життя. Якщо священик не грає, то він ніколи не буде користуватися повагою цього сімейства. Отже: священик повинен бути картярем. Земства асигнують невеликі суми на народні школи. Священикові доводиться переконати селян виявити бажання відкрити школу; він повинен знайти приміщення, підшукати кошти на опалення, прислугу, навчальні посібники і завдання вчителя переконати батьків і матерів відпускати дітей своїх до школи, переконати самих дітей ходити в них; сам повинен вчити і спостерігати за викладанням інших. Тобто він повинен бути попечителем і вчителем народної школи. У народі посилюються пияцтво, аморальність, азартні ігри, злочинство. Місцева ж влада завжди п'яна раніше за інших. Єдина особа – це парафіяльний священик, який є і повинен бути наставником і охоронцем народної моральності².

Духовенство, окрім релігійних, виконувало багато соціально значущих функцій. Вплив священництва на розвиток парафіяльної і земської освіти, медицини, діяльність церковно-парафіяльних піклувальних товариств і братств, створення громадських осередків боротьби з пияцтвом тощо дійсно великий. Прикладом може стати традиційне призначення священників піклувальниками боротьби проти народного пияцтва. У справі Київської духовної консисторії про призначення священників піклувальниками народної тверезості Бердичівського повітового комітету зазначається, що на 3 роки 14 священників на повіт обираються постійними піклувальниками і відповідальними за боротьбу з пияцтвом³. Окрім того, духівництво брало активну участь у діяльності церковнопарафіяльних шкіл. Священики виконували обов'язки голів шкіл, а задля навчання хлопчиків церковному співу у школи призначали псаломщиків⁴.

Та попри статутні функції і винятковість духовного стану у формуванні народної моральності, життєві реалії повсякденності духовенства були дещо іншими. Окремої уваги народу заслуговував морально-етичний стан поведінки сільських священників. Пияцтво, гра в карти, участь у мужицьких бійках, недотримання постів та навіть мужолозтво аж ніяк не сприяли зміцненню авторитету священників і церкви в цілому. І така поведінка священнослужителя була характерною для всіх конфесій священників. Наприклад, у записках священника Мирона Подолинського про події 1891 р. у Перемишльській капітулі греко-католицької церкви яскраво змальовано соціальний портрет архієрея Кір'я Юліана м. Перемишля. «Кілька днів епп нікого до себе не пускає, каже, що в нього influenza (застида), а служба його мовить, що він п'яний. 2 грудня три рази посилали для нього за обідом до ресторації. А по місті говорять, що епп гріхородить з чоловіками... нечуваний встид. Нещасна наша доля з таким владикою»⁵. Священик Мирон Подолинський розуміє всю небезпеку такої поведінки архієрея, особливо в умовах прогресуючої латинізації та поширення російського православ'я. Він жаліється: «Нас народ звинувачує в тому, що ми не дбаємо про народне добро. Багато народу руського з прикордонних до Росії сіл вийшло за кордон і змінило віру католицьку на православну (30 000 тис.), кажучи «Бог один!»⁶.

Окремі випадки поведінки священників приголомшують. Наприклад, священник церкви містечка Бубнів Золотоніського повіту Суруханов А. серед білого дня велів принести горілки, напивсь, волаючи непристойні пісні, вибив двері в дім козака Івана Петренка. Окрім того, містяни жаліються на те, що він їх б'є по-звірячому заради задоволення і блудує з жінками⁷.

У фондах Охтирського духовного правління міститься справа про пияцтво та нанесення місцевому благочинному грубощів священником Покровської церкви Котелевої Слободи Григорієм Дмитрівим. Благочинний доповідає, що священник Григорій Дмитрів не може нести духовну службу з причини «буйства життя»: постійно пиячить, б'є послухників за проступки до крові, пропиває приходські гроші. На своє виправдання священник говорить: «Ну то я ж по трактирах не ходжу, і б'ю менш ніж інші священники»⁸. Духовне падіння священників виявлялося і в деяких інших «гріхах». Деякі «духовні наставники» не гребують розкрадати парафіяльні кошти і майно, лихварити, використовувати працю дітей задля своєї вигоди тощо. Показовою з цього приводу, на наш погляд, є справа Зміївського духовного правління про донесення мешканки села Верхнє Бишкіно Катерини Мартинової на священника Юхновського. Вона стверджує, що священник Юхновський взяв з неї 47 крб. за вінчання (замість 25 крб.), пухову перину (коштує 20 крб) та вулик бджіл (коштує 15 крб.). При намаганні жінки повернути майно, Юхновський привселюдно її ображав і навіть бив⁹. У справі Ізюмського духовного правління про вимагання грошей священниками с. Лиман мешканець Гордей Лопатинський наголошує, що священник Пилип Грибовський взяв з нього 10 крб. за вінчання та гарячого вина на 5 крб. До вінчання справа так і не дійшла, бо «батюшка» кудись відрядився і повернувся геть п'яним. Мешканці с. Лиман жаліються, що вимушені ховати близьких без церковної панахиди, бо священник завжди п'яний. На вінчаннях не стоїть на ногах, не служить святковій літургії, лихварює¹⁰. У справах Київської духовної консисторії містяться відомості про неналежне виконання священниками своїх прямих обов'язків. Прикладом може бути справа про поведінку священників сіл Рословичі та Гвоздова до успішності навчання селянських дітей і заборону використовувати їх працю у свою користь. Рапортом у Котовське волосне правління від 21 квітня 1843 року батьки дітей від селян с. Рословичі і с. Гвоздов, що мали вивчати грамоту у парафіяльних священників скаржаться на непотрібну поведінку священників. Рословський парафіяльний священник замість навчання дітей примушує їх вивозити зі свого двору до городів та в інші місця гній та

займатися іншими «чорними роботами»¹¹. За справою Київської духовної консисторії від селян с. Безуков Черкаського повіту про місцевого священика Володимира Ковернинського, він не виконує належним чином своїх обов'язків щодо завідування парафіяльною школою. Селяни жаліються, що священик не проводить заняття внаслідок морозу в 6 градусів у приміщенні класу. Сільський староста наголошує, що надав на опалення школи і закупівлі підручників кошти у розмірі 50 крб. 50 коп. Але священик нічого не зробив, на заняття не з'являється та навіть розпустив дитячий хор з причин незрозумілих ревнощів до вчителя співу¹².

У непростий час зламу традиційних поглядів на співіснування духовенства і простого народу антагоністичні настрої невинно зростали. Іноді селяни, відчуваючи свою незалежність, проявляли неабияку активність і громадянську відповідальність у захисті свого майна. Зі справи Київської духовної консисторії за рапортом благочинного Орловського Чигиринського повіту про втручання у церковні справи можна спостерігати намагання селян контролювати справи будівництва церкви, не сподіваючись на допомогу священика. Священик Роман Орловський звинуватив селянина Петра Буріма із с. Мордва в тому, що він відібрав у церковного старости ключі від церкви і призначив нового старосту. У відповідь селяни написали звернення: «Ми, селяни, прийняли священика як батька рідного, але побачили зовсім інше. Бачимо від нього грубощі, забиття. Ми б і далі мовчали, якби побачили, що він правильно веде церковні справи за потребами. Церква згоріла, священик нічого не робить щодо продовження будівництва. Він перешкоджає роботі і не служить навіть у свята»¹³.

Висновки. Суспільна місія духовенства повинна полягати у духовному та моральному лідерстві, ствердженні церковного авторитету, але відмежування духовенства від народу, нездатність реагувати на виклики нової реальності мало негативні наслідки для його станового авторитету. Наростаючі антагоністичні настрої більшості населення щодо духовництва в умовах бурхливого соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку є свідченням глибокої кризи духовного стану, спричиненої як церковною політикою держави, так і попередньою поведінкою духовенства.

¹ А. Розанов, *Записки селянського священика. Быт и нужды православного духовенства* [Notes of the village priest. Life and needs of the Orthodox clergy], in «Русская старина», 1882, СПб., с. 74.

² А. Розанов, *Записки селянського священика*, 1882, СПб., с. 76–77.

³ Центральний Державний історичний архів, м. Київ, ф. 127, Київська духовна консисторія, т.1, оп. 799, спр.13, *Про призначення священиків піклувальниками народної тверезості Бердичівського повітового комітету* [About priestlyannya priest pivkaluvnalnikami national tseerososti Berdychivskogo povitovogo komitetu], арк. 3-5.

⁴ ЦДІАК, ф.127, Київська духовна консисторія, оп.773, спр.11, *Відомості про церковно-парафіальні школи по відношенню Київської єпархіальної училищної ради*, арк. 19-22.

⁵ Центральний Державний історичний архів, м. Львів, ф. 408, Греко-католицький митрополичий ординаріат, оп. 1, спр. 941, *Записки священика Мирона Подолінського про події 1891 р. у Перемишльській капітулі греко-католицької церкви* [Notes by priest Myron Podolinsky about podії 1891 p. in Peremishlskii kapituli Greek Catholic Church.], , арк. 4.

⁶ ЦДІА, м. Львів, ф. 408, оп. 1, спр. 941, арк. 10.

⁷ ЦДІАК, ф.1132, Золотоноське духовне правління, оп 1, спр. 123, *Про священика церкви м. Бубнів Суруханова А, звинуваченому у пияцтві*, арк. 6 - 14.

⁸ ЦДІАК, ф. 1975, Охтирське духовне правління, оп.1 спр.2, *Справа про пияцтво та нанесення місцевому благочинному грубостей священика Покровської церкви Котелевої Слободи Григорія Дмитріва* [On the right, about the piazza that is applied to the courtyard of the royal family, the priesthood of the Pokrovsk church of the Kotelevo Sloboda Grigory Dmitriva], арк. 12–60.

⁹ ЦДІАК, ф. 1987, Змієвське духовне правління, оп.1, спр. 58, *Про донесення мешканки села Верхне Бишкіно Катерини Мартинової на священика Юхновського* [On the report of the inhabitant of the village Verkhne Bishkino Kateryna Martynova on the priest Yukhnovsky], арк. 2–15.

¹⁰ ЦДІАК, ф. 1989, Ізюмське духовне правління, оп.1, спр. 463, *Про вимагання грошей священиками с. Лиман* [On the extortion of money by the priests of the village of Liman], арк. 5.

¹¹ ЦДІАК, ф. 127, Київська духовна консисторія, т.1, оп. 641, спр. 193, *Про поведінку священиків сіл Рословичі та Гвоздова до успішності навчання селянських дітей і заборону використовувати їх працю у свою користь* [On the behavior of Roslavich and Gvozdova village priests to the success of training peasant children and the prohibition of using their work in their favor], арк. 2.

¹² ЦДІАК, ф. 127, Київська духовна консисторія, т. 1, оп. 789, spr. 320, *По заяві селян с. Безуков Черкаського повіту про неналежне відношення місцевого священика Володимира Ковернинського до завідування ним парафіальною школою*, арк. 2–9.

¹³ ЦДІАК, ф. 127, Київська духовна консисторія, т. 1, оп. 786, spr. 16, *По рапорту благочинного Орловського Чигиринського повіту про втручання у церковні справи* [On the report of the charitable Orlovsky Chigirinsky district about interference in church affairs], арк. 5–22.

Reference

1. Rozanov, Zapysky selskaho sviashchennyka. Выт у nuzhdy pravoslavnoho dukhovenstva [Notes of the village priest. Life and needs of the Orthodox clergy], in «Russkaia staryna», 1882, SPb., s. 74.
2. Rozanov, Zapysky selskaho sviashchennyka, 1882, SPb., s. 76–77.
3. Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv, m. Kyiv, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia t.1, op. 799, spr. 13, Pro pryznachennia sviashchennykiv pikluvalnykamy narodnoi tverezosti Berdychivskoho povitovoho komitetu [About priestlyannya priest pivkaluvalnikami national tsereososti Berdychivskogo povitovogo komitet], арк. 3–5.
4. TsDIAK, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia, op. 773, spr. 11, Vidomosti pro tserkovno-parafialni shkoly po vidnoshenniu Kyivskoi yeparkhialnoi uchylshchnoi rady, арк. 19–22.
5. Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv, m. Lviv, f. 408, Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, op. 1, spr. 941, Zapysky sviashchennyka Myrona Podolynskoho pro podii 1891 r. u Peremyslshkii kapituli hreko-katolytskoi tserkvy [Notes by priest Myron Podolinsky about podii 1891 p. in Peremishlskii kapituli Greek Catholic Church.], арк. 4.
6. TsDIAK, m. Lviv, f. 408, op. 1, spr. 941, арк. 10.
7. TsDIAK, f. 1132, Zolotonoske dukhovne pravlinnia, op. 1, spr. 123, Pro sviashchennyka tserkvy m. Bubniv Surukhanova A, zvyuvachenomu u pyiatstvi, арк. 6–14.
8. TsDIAK, f. 1975, Okhtyrske dukhovne pravlinnia, op. 1, spr. 2, Sprava pro pyiatstvo ta nanesennia mistsevomu blahochynnemu hrubostei sviashchennyka Pokrovskoi tserkvy Kotelevoi Slobody Hryhoriia Dmytriva [On the right, about the piazza that is applied to the courtyard of the royal family, the priesthood of the Pokrovsk church of the Kotelevo Sloboda Grigory Dmitriva], арк. 12–60.
9. TsDIAK, f. 1987, Zmiievskе dukhovne pravlinnia, op. 1, spr. 58, Pro donesennia meshkanky sela Verkhnie Byshkino Kateryny Martynovoi na sviashchennyka Yukhnovskoho [On the report of the inhabitant of the village Verkhne Bishkino Kateryna Martynova on the priest Yukhnovsky], арк. 2–15.
10. TsDIAK, f. 1989, Iziumske dukhovne pravlinnia, op. 1, spr. 463, Pro vymahannia hroshei sviashchennykamy s. Lyman [On the extortion of money by the priests of the village of Liman], арк. 5.
11. TsDIAK, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia, t. 1, op. 641, spr. 193, Pro povedinku sviashchennykiv sil Roslovychi ta Hvozdoва do uspishnosti navchannia selianskykh ditei i zaboronu vykorystovuvaty yikh pratsiu u svoiu koryst [On the behavior of Roslavich and Gvozdoва village priests to the success of training peasant children and the prohibition of using their work in their favor], арк. 2.
12. TsDIAK, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia, t. 1, op. 789, spr. 320, Po zaiavi selian s. Bezukov Cherkaskoho povitu pro nenalezhne vidnoshennia mistsevoho sviashchennyka Volodymyra Kovernynskoho do zaviduvannia nym parafialnoi shkoloiu, арк. 2–9.
13. TsDIAK, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia, t. 1, op. 786, spr. 16, Po raportu blahochynnogo Orlovskoho Chyhyrinskoho povitu pro vtruchannia u tserkovni spravy [On the report of the charitable Orlovsky Chigirinsky district about interference in church affairs], арк. 5–22.